

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

ESKİ TÜRK EDEBİYATINA GİRİŞ - II DERS NOTLARI

1. Sınıf - 2. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

ARUZ

Aruz ölçüsü, Arapçanın ses dizgesine uygun olarak hecelerin uzun veya kısa, kapalı veya açık oluşuna dayanan bir sistemdir. Arap edebiyatında doğmuş, dil yapısına ve edebi geleneğe göre değişikliklere uğrayarak başta Fars ve Türk edebiyatı olmak üzere İslam medeniyetine giren diğer milletlerin edebiyatlarında da kullanılmıştır.

Yapılan benzetmelere göre:

Ev yani çadır: **Beyit**,
Çadır kapısının pervazları: **Mısra**,
Kapının eşiği: **Kafiye**,
Çadırın orta direği ise **Aruz**'dur.

Aruz vezni, uzun ve kısa hece hesabına dayanır. Kısa heceler ünlü ile biten hecelerdir. Nokta (•) ile gösterilir. Uzun heceler ise uzun ünlüyle veya ünsüzle biten hecelerdir ve çizgi (—) ile gösterilir.

Vezin bulma yani (•) ve (—) koyma işlemine **takdî** etmek denir.

Aruz'un Kuralları

1. Ünlüyle biten Türkçe bir hece vezin gereği uzun okunarak kapalı hece haline getirilebilir.¹

Örn:
Gü - lüm şöy - le gü - lüm böy - le ...
•(—) — — •(—) •(—) — — •(—)

2. Farsça "-ki"lerde uzatma mümkün değildir.

Örn:
câ - nım - ki
— — •

3. Sonu hemze (ء) ve ayın (ع) ile biten heceler kapalı kabul edilir.

Örn:
tâ - li' - ze - bûn
— — • —

4. Bir hecenin sonunda iki ünsüz var ise daha sonra bir nokta, yani açık hece koyabiliriz.

Örn:
dost
— (•)

¹ Türkçe kelimeler ile Arapça ve Farsça kelimeleri beş şekilde birbirinden ayırabiliriz:

- "LaZ CaFeR JaPoN HaŞiM" formülündeki ünsüzler ile Türkçe kelimeler başlamaz.
- İçinde uzun ünlü (â veya û gibi) bulunan kelimeler Türkçe değildir
- Büyük ünlü uyumuna uymayan kelimeler Türkçe değildir.
- Türkçe kelimelerin son hecesinde çift ünsüz bulunmaz.
- İçinde ayın ve hemze bulunan kelimeler de Türkçe değildir.

5. "Var", "yok", "çok" gibi tek heceli Türkçe kelimelerde fazladan bir açık hece (•) koyabiliriz.

Örn:
yok fe - lek ka - vî
—(•) • — • —

6. Arapça, Farsça kelimelerde hece sonundaki ünlüleri uzatamayız. Yalnızca Farsça tamlamalardaki (-i) sesini uzun yani kapalı olarak gösterebiliriz.

Örn:
gül - i üm - mîd - den
— — — — —

7. Ünsüzle biten bir hecenin son sesinden önce "â, î, û" gibi sesler geliyorsa bu hecenin sonuna da (•) konulabilir. Ancak bu kurala aykırı olarak sonu "ân" ile biten hecelerden sonra (•) konulmaz.

Örn:
câm - ı
—(•) —

8. Dizeleri vezne uydurabilmek için kimi kelimelerin iç seslerinde değişiklikler yapılmıştır. Bunlar standarttır. Hatta bazen tek heceli Arapça veya Farsça kelimeler özellikle 19. Y.Y.'da iki hece şeklinde okunmuştur.

Örn:

- İstanbul = Sitanbul
- İbrahim = Bراهيم
- Edirne = Edrine
- İskender = Sikender
- Gülistan = Gülsitan
- İsmail = Simail
- Kimesne = Kimsene

9. Genellikle Arapça, Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler kısaltılmaz. Ancak şair mahlaslarında ve iki heceli, sonunda "î" sesi olan kelimelerde uzun i (î) sesinin kısaltıldığı da olmuştur.

Örn:
Bâkî = Bâki
Sâkî = Sâki

10. Dize sonlarındaki hecelerin son sesi açık bile olsa kapalı sayılır.

Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Çin-i zülfün / miske benzet / dim hatâsın / bilmedim
— • — — / — • — — / — • — — / — • — —

Key perîşân / söyledim bu / yüz kara²sın / bilmedim
— • — — / — • — — / — • — — / — • — —

Güllü dîbâ / giydin³ ammâ / korkarım â / zâr eder
— • — — / — • — — / — • — — / — • — —

Nâzenînim / sâye-i⁴ hâr / -i⁴ gül⁵-i⁴ dî / bâ seni
— • — — / — • — — / — • — — / — • — —

Fe'ilâtün⁶ / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün⁷

Çıkalı gök / lere âhım / şereri⁸ dö⁸ / ne döne
• • — — / • • — — / • • — — / • • — —

Yandı kandîl / -i sipihin / cigeri⁸ dö⁸ / ne döne
— • — — / — • — — / — • — — / — • — —

Hani ol gül / gülerək gel / diğî demler / şimdi⁹
• • — — / • • — — / • • — — / • • — —

Ağlarım hâ¹⁰ / tıra geldik / çe gülüştüğ / lerimiz
— • — — / — • — — / — • — — / — • — —

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Sunar bir câm / -ı memlû bin / tehi peymâ / neden sonra
• — — — / • — — — / • — — — / • — — —

Döner vefk-i⁴ / murâd üzre⁸ / felek ammâ / neden sonra
• — — — / • — — — / • — — — / • — — —

Gülüm şöyle⁸ / gülüm böyle⁸ / demekdir yâ / ra mu'tâdim
• — — — / • — — — / • — — — / • — — —

Seni ey gül / sever cânım / ki cânâna / hirâbımsın
• — — — / • — — — / • — — — / • — — —

² Vezin gereği **a** sesi **â** olarak okunmuştur.

³ Vezin gereği **giydi nammâ** şeklinde okunmuştur.

⁴ Vezin gereği **izâfet i'si** uzatılmıştır.

⁵ Vezin gereği **gü lidibâ** şeklinde okunmuştur.

⁶ **fâ'ilâtün** şeklinde de okunabilir.

⁷ **fâ'ilün** şeklinde de okunabilir.

⁸ Vezin gereği son ses uzatılmıştır.

⁹ **fâ'ilün** şeklinde okunmuştur.

¹⁰ **fâ'ilâtün** şeklinde okunmuştur.

Mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün

Bir söz de / di cânan ki / kerâmet va(r) / (r)içinde
— — • / • — — • / • — — • / • — —

Dün gece / ye dâir bi(r) / (r)işâret va(r) / (r)içinde
— — • / • — — • / • — — • / • — —

Göz gördü / gönül sevdi / seni⁸ ey yü / zü mâhım
— — • / • — — • / • — — • / • — —

Kurbânı(n) / (n)olam var mı / benim bunda / günâhım
— — • / • — — • / • — — • / • — —

Mef'ülü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün

Bir dil bi / lir bulunma / dı kim hâli(m) / (m)ağlayam
— — • / — • — • / • — — • / — • — —

Bîgâne / ler içinde / zebânım bi / linmedi
— — • / — • — • / • — — • / — • — —

Mir'âta / bakma bir i / ki gün eyle / tecrübe
— — • / — • — • / • — — • / — • — —

Sabr eyle / mek firâkı / na müşkil de / ğil midir
— — • / — • — • / • — — • / — • — —

Mefâ'ilün / fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün

Demez nice⁸ / sürünürsün / kapımda sen / de garîb
• — — — / • • — — / • — — — / • • — —

Kimesne ben / cileyin ol / masın vatan / da garîb
• — — — / • • — — / • — — — / • • — —

Getirdi(n) (n)ey / di(l) (l)-i âvâ / re sîneye⁸ / bir bir
• — — — / • • — — / • — — — / • • — —

Ne denlü gus / sa vü gam var / sa âşînâ / diyerek
• — — — / • • — — / • — — — / • • — —

Mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün

Gülersin gül / gibi⁸ mahhûb / olursun
• — — — / • — — — / • — — —

Yüzün a⁸çıl / dığınca⁸ hûb / olursun
• — — — / • — — — / • — — —

EDEBİ SANATLAR

Benzetme (Teşbih)

Aralarında benzerlik bulunan iki varlıktan (kavramdan) niteliği zayıf olanın, niteliği üstün, belirgin olana benzetilmesidir.

Benzetme, sözü daha etkili ve gözle görünür kılmak amacıyla kullanılan bir mecaz türüdür. Benzetmenin dört ögesi vardır :

- 1- Benzeyen (niteliği zayıf olan)
- 2- Benzetilen (niteliği, üstün, belirgin olan)
- 3- Benzetme yönü (benzerlik ilgisi gösteren)
- 4- Benzetme edatı (gibi, kadar, sanki, misali)

Eğer özellik bakımından birbirine denk iki varlık arasında benzetme ilişkisi kuruluyorsa buna teşâbüh denir.

Genellikle şairler, kendilerini etkileyen bir olay veya varlık karşısında heyecanlanır, bu heyecanı daha kuvvetli ve tesirli anlatabilmek için, o ruh hâlini okuyucuda daha iyi canlandırabilecek benzetmeler yapma yoluna giderler. Bunun sonucunda da teşbih sanatı meydana gelmiş olur.

Ayrıntılı teşbih (tam teşbih)

*Bezm-i dünyanın¹¹ Hayalî çekdi sâgardan¹² ayag¹³
Oldu dürd-i mey¹⁴ gibi mey-hâned¹⁵ ehl-i nişest¹⁶*

Meclis, divan şiirinde daire şeklinde düşünülür ve çok yerde geçer. Sevgilinin yüzü dairedir, şarap kadehi, ay ve tuzak da daire şeklindedir. Deyim olarak daire çekmek, birisini büyüden korumak için etrafını daire şeklinde dolanmak anlamına gelir.

Mecliste, en değersiz olanlar (defsinin körletmek isteyenler) kapının kenarında (saff-ı nial - ayakkabılar safında), değerli olanlar ise karşıda otururlar.

Mecliste şarap kadehi elden ele dolaştırılır. Bu da daireyi ifade eder. Şarabı en son içen, dibinde kalan tortusunu orada bulunamayan ruhların hatırına toprağa döker. Bu yüzden dürd (tortu) önemli kabul edilir.

Meyhane ise içki içilen yerdir. Divân şiirinde iç mekan tasvirleri genellikle yapılmamıştır. Bunun yerine meyhanenin köşesi, sadrı (göğsü - ortası), şarap fıçısının dibi değerli yerler arasında sayılmıştır.

Meyhanede sulu sarhoş şakaları yapılırdı. Bunun bir örneği şöyledir: Şarap kurutulmuş kabakla içildiği için sarhoşların birbirine kabak atmaları meşhurdur.

¹¹ Dünya meclisi

¹² Kadeh

¹³ 1. Ayak 2. Kadeh

¹⁴ Şarap tortusu

¹⁵ Meyhane, tasavvufta tekke

¹⁶ Müdavim

Ayrıca meyhanede yapılan kavgalarda sevgili içindir. Şairler için meyhaneye gitmek, orada bulunmak bir adettir. Şair, meyhaneden ayrılırken en son sırtındaki peşmiğini (yün elbisesini) rehin bırakarak son şarabını içer.

Beytin açıklaması

Hayalî, dünya meclisinin kadehinden vazgeçti, ayağını çekti
Meyhanede içki tortusu gibi müdavim oldu

Burada şair:

- Kendisini tortuya benzetiyor.
- Meyhane ile ilgili kelimeleri topluyor.
- Ayrıca ayak kelimesini iki anlama da gelecek şekilde kullanıyor.
- Bezm-i dünya tamlamasında tamlama yoluyla benzetme yapıyor.

*Sandım olmuş ceste bir fevâre-î âb-ı hayat¹⁷
Şöyle gösterdi bana ol kadd-i müstesna¹⁸ seni*

Ey sevgili! Senin seçkin boyunu görünce ölümsüzlük suyunun fıskiyesini sıçramış sandım.

*Hac yollarında meşale-i kârbân¹⁹ gibi
Erbab-ı aşk²⁰ içinde nûmâyansın²¹ gönül*

Ey gönül! Hac yollarındaki kervan meşalesi gibi aşıklar içinde bellisin.

*Miyânın rişte-i cân²² mı gümüş âyine mi sînen
Binâgûşunla mengûşûn²³ gül ile gâledir²⁴ gûyâ*

Belin can ipliği mi, göğsün gümüşten yapılmış ayna mı? Kulağınla küpen sanki gül ile çiğ tanesidir.

*Dâne-i encüm²⁵ derip meh hırmeninde²⁶ her seher
Bâl açup cevân eder²⁷ tâvus-ı zerrîn-per²⁸ güneş*

her sabah ay harmanında yıldız tanesi toplamak için altın kanatlı bir tavusa benzeyen güneş kanat açıp dolaşır.

¹⁷ Ölümsüzlük suyunun fıskiyesi

¹⁸ Benzerlerinden seçkin

¹⁹ Kervan meşalesi

²⁰ Aşk ustaları

²¹ Belli, açık

²² Can ipliği

²³ Kulağınla küpen

²⁴ Çiğ tanesi

²⁵ Yıldız tanesi

²⁶ Gökyüzünün ay harmanı

²⁷ Kanatlanıp dolaşmak

²⁸ Altın kanatlı tavus kuşu